

DISPROPORTIONALITY IN PROPORTIONAL ELECTION MODELS – A LOOK AT THE EXPERIENCE OF THE COUNTRIES OF THE FORMER SFRY

Ambarkov Nikola

PhD in political science, MA in European studies
amvelbares@gmail.com, ambarkov_nkl@yahoo.com

Abstract

Electoral systems play a central role in many modern democracies. Their influence on politics and vice versa is a justified concern of the disciplines that exist in political science. One such influence that is intensively studied in the science of elections and electoral systems is the influence of electoral rules on the (dis)proportionality of voter representation in legislative bodies. Disproportionality is nothing but a kind of bias in the distribution of seats in favor of (or against) the larger parties. Disproportionality, in other words, is a deviation from some desired perfect proportionality. Even those electoral systems that can be qualified as satisfactorily or solidly proportional have a certain built-in disproportionality. Electoral disproportionality is one of the most important resulting forms of the electoral process. Hence, this paper aims to examine disproportionality in proportional electoral models in the countries of the former Yugoslavia. For this purpose, the paper is structured as follows: *first*, a theoretical overview of disproportionality, which exists in the science of elections and electoral systems, will be given; *then* an overview of the indices used in the science of measuring disproportionality will be approached; *so that afterwards* to approach a comparative analysis of the degree of disproportionality that exists in the countries of the former SFRY in their proportional electoral models. It should be emphasized that there is no consensus on how to measure the distortions caused by the transfer of votes in seats, and many efforts have been made to measure such deviation. Disproportionality indices are generally used for this purpose, and there is extensive literature on the subject. However, the index of relative disproportionality (*least squares index LSq*) proposed by Michael Gallagher (1991) somehow comes to the fore, and it will be used for our comparative analysis.

Keywords: *political parties, elections, disproportionality, Gallagher index, countries of the former Yugoslavia;*

ДИСПРОПОРЦИОНАЛНОСТА ВО ПРОПОРЦИОНАЛНИТЕ ИЗБОРНИ МОДЕЛИ – ЕДЕН ПОГЛЕД КОН ИСКУСТВОТО НА ЗЕМЈИТЕ НА НЕКОГАШНА СФРЈ

Никола Амбарков

д-р на политички науки, м-р по европски студии
ambarkov_nkl@yahoo.com, amvelbares@gmail.com

Апстракт

Изборните системи имаат централна улога во многу современи демократии. Нивното влијание врз политиката и обратно е оправдана грижа на дисциплините кои постојат во политиколошката наука.

Едно такво влијание кое интензивно се проучува во науката за изборите и изборните системи е влијанието на изборните правила врз (не)пропорционалноста на застапеноста на гласачите во законодавните тела. Диспропорционалноста не претставува ништо друго до една своевидна пристрасност во распределбата на местата во корист на (или против) поголемите партии. Непропорционалноста, со други зборови кажано, е отстапување од некаква посакувана совршена пропорционалност. Дури и оние изборни системи кои може да бидат квалификувани како задоволително или солидно пропорционални, имаат во себе определена вградена диспропорционалност. Изборната диспропорционалност е еден од најважните произлезни форми на изборниот процес. Оттука, целта на овој труд е да се испита диспропорционалноста во пропорционалните изборни модели во земјите на некогашна Југославија. За оваа цел трудот е структуриран на следниов начин: *најнапред* ќе се даде теориски осврт за диспропорционалноста, која постои во науката за изборите и изборните системи; *потоа* ќе се пристапи кон преглед на индексите кои се користат во науката за мерење на диспропорционалноста; *за да потоа* се пристапи кон споредбена анализа за степенот на диспропорционалност кој постои во земјите на некогашна СФРЈ во нивните пропорционални изборни модели. Треба да се нагласи дека не постои едногласност за тоа како да се измерат нарушувањата предизвикани од преточувањето на гласовите во пратенички места, и направени се многу напори за да се измери таквото отстапување. Индексите на диспропорционалност генерално се користат за таа цел, и за нив постои широка литература на оваа тема. Сепак, индексот на релативна диспропорционалност (*least squares index LSq*) предложен од Мајкал Галагер (1991), избива некако на прв план, и токму истиот ќе биде искористен за нашата компаративна анализа.

Клучни зборови: политички партии, избори, диспропорционалност, Галагеров индекс, земји на некогашна Југославија.

Вовед

Да се анализираат ефектите што ги продуцираат изборните системи е важно, бидејќи на тој начин ние може да утврдиме како функционираат демократските политички системи во светот. Сепак, општо прифатен консензус во науката за политичките и изборните системи е дека не постои такво нешто како совршен изборен систем (Vakmann, 2014: 5).

Оттука, логично се наметнуваат одредени прашања за тоа колку е лесно или тешко за политичките партии да добијат претставеност во националното законодавно тело? Или, кого процесот на преведување на гласови во мандати го фаворизира или депривилегира? (Kalandrakis & Rueda, 2019: 102). Морис Диверже (1954), како еден од најмаркантните претставници на политиколошката наука, уште пред повеќе од половина век, направи разлика помеѓу механичките и психолошките ефекти на изборните закони. Механичките ефекти ги доведе во корелација токму со начинот на кој освоените гласови се претвораат во пратенички места. Психолошките ефекти, според него, се однесуваат на тоа како гласачите ги предвидуваат и реагираат на тие механички ефекти. Фиве и Фолке (2011: 2) правилно забележуваат дека „во терминологијата на Диверже (1954), одговорите на политичките агенти во исчекување на механичките ограничувања на изборните закони, ги сочинуваат психолошките ефекти од изборната реформа... Емпириското одвојување на механичките од психолошките ефекти е комплицирано бидејќи тие се случуваат истовремено“. Меѓутоа, во пракса, дури и во етаблираните демократии, изборниот систем може неправедно да ја пристрасува распределбата на местата на партиите што резултира со изборен резултат што не ги одразува преференциите на гласачите (Horowitz, 2003:115).

„Поради централната улога што ја имаат изборите во толку многу модерни држави, влијанието на изборните системи врз политиката и обратно, долго време е оправдана грижа на дисциплините кои постојат во рамките на политичките науки“ (Kalogirou, 1999: 1). Едно такво

влијание кое интензивно се проучува во науката за изборите и изборните системи е влијанието на изборните правила врз (не)пропорционалноста на застапеноста на гласачите во законодавните тела (Bingham Powel Jr. & Vanberg, 2000: 383). „Всушност, мерките за пропорционалност и диспропорционалност се две страни на сосема иста монета“ (Kalogirou, 1999: 62). Диспропорционалноста не претставува ништо друго до една своевидна пристрасност во распределбата на местата во корист на (или против) поголемите партии, под претпоставка дека тие го надминале националниот изборен праг, кој од друга страна пак, укажува на очекуваниот удел на гласови што партијата треба да го достигне под најповолни услови за да добие било какво место, т.е. претставеност (Kalandrakis & Rueda, 2019: 108). Како што ќе нагласат истите автори „оваа концептуална поделба е и суштински релевантна на априорна основа, и емпириски добро се вклопува со податоците во значителен дел од изборните системи“ (Ibid.). Дополнително, „непропорционалноста се однесува на ефектот на учење на партиите од изборните правила“ (Bochsler, 2009: 745).

Поради едноставната премиса дека идеална изборна пропорционалност никогаш не може да биде достигната, поисправно е да се говори за диспропорционалност. Непропорционалноста, со други зборови кажано, е отстапување од некаква посакувана совршена пропорционалност. Дури и оние изборни системи кои може да бидат квалификувани како задоволително или солидно пропорционални, имаат во себе определена вградена диспропорционалност, што значи дека на одреден степен на непропорционалност неизбежно треба да се смета и во една ваква констелација (Gallagher 1991: 33). Независно од фактот што пропорционалните изборни модели по дефиниција „бараат“ (по)пропорционални резултати, поимот пропорционалност или диспропорционалност не е секогаш ист за различните изборни системи (Kalogirou, 1999: 62). Затоа Галагер (1991) правилно заклучи дека секој метод на распределба на места генерира своја мерка на диспропорционалност. И *vice versa* – многу мерки на диспропорционалност имплицитно одобруваат определен метод на распределба на местата.

Оттука, целта на овој труд е да се испита диспропорционалноста во пропорционалните изборни модели во земјите на некогашна Југославија. За оваа цел трудот е структуриран на следниов начин: *најнапред* ќе се даде теориски осврт за диспропорционалноста, кој постои во науката за изборите и изборните системи; *потоа* ќе се пристапи кон преглед на индексите кои се користат во науката за мерење на диспропорционалноста; *за да потоа* се пристапи кон споредбена анализа за степенот на диспропорционалност кој постои во земјите на некогашна СФРЈ во нивните пропорционални изборни модели.

1. Теоретско прикажување на диспропорционалноста

Изборната диспропорционалност е еден од најважните произлезни форми на изборниот процес. Според Галагер, кога се апстрахираме кон анализа на определен изборен систем, диспропорционалноста што тој ја продуцира не може да биде пренабрегната, бидејќи таа „секогаш доаѓа до израз“ (Gallagher 1991: 33). Од друга страна, пропорционалноста, најелементарно кажано, упатува на соодносот помеѓу местата во претставничкото тело и уделот на освоени гласови на секој од учесниците во изборите (Taagepera 2007: 65). Како што погоре беше посочено, најидеална ситуација би била кога сите ентитети кои се дел од изборниот натпревар би добиле онолку места во претставничкото тело колку што е бројот на освоените гласови т.е. да постои комплементарност помеѓу овие два параметри (Ibid., 66).

Оттука, логично се поставува прашањето зошто за време на изборите се појавува неусогласеност помеѓу изборот на гласачите за одредена политичка опција, од една страна, и редистрибуцијата на местата во претставничкото тело, од друга страна. Причините може да се лоцираат „*прво*, кај некои избори под пропорционален или мнозински модел, или изборни системи

со високи изборни прагови, каде многу гласови може да се дадат за малите партии. Тоа се таканаречени 'залудно потрошени гласови'. Второ, таквите несовапања може да произлезат од голем број независни кандидати кои освоиле кумулативно големи удели на гласови" (Bochsler, 2022: 174-175). Дополнително, „парламентот е секогаш многу помал од електоратот и партиите можат да имаат само цел број пратенички места, а не дробки" (Vakmann, 2014: 21).

Во оваа смисла, автори како Бингхам Пауел и Ванберг (2000: 383), укажуваат на еден начелен консензус кои постои во политиколошката наука. Имено, пропорционалниот изборен модел, големите изборни единици и пониските законски предвидени изборни прагови сосема коректно ги преведуваат освоените гласови во мандати. Но, кога имаме високи прагови, помали изборни единици, а особено мнозински изборен модел во едномандатни изборни окрузи, тогаш се зголемуваат кумулативните претпоставки за позначителни нарушувања на пропорционалноста. Затоа и не е за изненадување фактот што научниците кои се загрижени за квалитетот на претставничката демократија во определени земји во светот, постојано укажуваат дека истата сериозно може да биде оштетена или заслабната токму како резултат на непропорционалноста помеѓу освоените гласови со освоените места во законодавното тело. Затоа тие френетично продолжуваат да се застапуваат за некаков облик на пропорционална застапеност со релативно низок изборен праг. Слични размислувања имаат и Кокс и Шугарт (1991) кои признаваат дека „дали вкупните национални места ќе бидат пропорционални со националните гласови зависи од многу фактори - какви што се дополнителните места, праговите, *malapportionment*-от, и географската распределба на партиската поддршка - покрај формулата што се користи за доделување места во изборните единици".

Ако се сосредоточиме на трите најважни аспекти на секој еден изборен модел, *големината на изборните единици, изборниот праг и изборната формула* во светло на диспропорционалноста може да се изведат следниве констатации. Па така, добро е документирано дека диспропорционалноста се зголемува со зголемувањето на ефективниот *изборен праг*. Што значи дека односот помеѓу нив е правопрпорционален – поголем изборен праг, поголема диспропорција.

Во поглед на самите *изборни единици*, треба да се потенцира дека „непропорционалноста обично се смета за проблем на национално ниво, а оценките за диспропорционалноста се пресметуваат со користење на гласови и удел на места на национално ниво. Сепак, партиите добиваат гласови и места на ниво на изборни единици. Во некои изборни системи овие две нивоа се совпаѓаат (на пример Холандија)" (Bingham Powel Jr. & Vanberg, 2000: 392). Според Тагепера и Шугарт, (1989: 19) магнитудата на изборниот округ директно влијае на пропорционалноста на изборниот резултат, и односот помеѓу овие две компоненти е обратнопропорционален – колку е поголема изборната единица, толку е помала диспропорцијата т.е. уделот на местата што ги добива секоја партија цели да биде комплементарна на нејзиниот удел на освоени гласови. Липхарт (1986: 170), реферирајќи се на оваа закономерност, посочува дека магнитудата (големината) на изборните единици всушност е најважниот маркер кој ни укажува за тоа колку изборниот систем продуцира попропорционални резултати. Следствено на ова разликите помеѓу мнозинскиот и пропорционалниот модел е повеќе од очевидна. Па затоа во науката за изборите и изборните системи никој не го доведува под знак прашање широко прифатениот консензус дека пропорционалниот изборен модел е доста успешен во остварувањето на некакво разумно претворување на освоените гласови во мандати, нешто што практично се наоѓа во самата срж на овој модел.

Во истражувањата за пропорционалноста (или диспропорционалноста) на еден изборен систем не може а да не се занемари влијанието на конкретната *изборна формула* која се користи за распределба на местата. Во оваа смисла, определени автори прават обиди за некои генерализации за просечните пропорционални вредности кои самите формули може да ги продуцираат (Vakmann, 2014: 21). Липхарт (1986: 178), на пример, понуди една градација на пропорционалните изборни формули од најпропорционалната кон најнепропорционалната според следнава редоследна низа: 1. *најголем остаток* /largest remainder/ (Hare-квота), 2. *поединечен пренослив глас* (single-transferable vote – STV), 3. Sainte-Laguë, 4. Imperiali – *најголем остаток*, 5. D'Hondt, 6. Imperiali – *највисок просек*

/highest average/. Оттука, тој правилно заклучи дека не сите пропорционални формули се подеднакво пропорционални (Ibid., 170). Слична анализа има направено и Галагер (1992: 490). По споредувањето на 11 различни изборни формули, тој предложи рангирање базирано врз премисата колку овие изборни формули ги фаворизираат поголемите партии. Од системи кои најповеќе ги повластуваат поголемите партии до најмалку повластувачки, редоследот е следен: 1. Imperiali – највисок просек; 2. Imperiali – најголем остаток, 3. D'Hondt, 4. поединечен пренослив глас, 5. најголем остаток-Droop, 6. најголем остаток-Hare/Sainte-Lague, 7. еднаква пропорционалност, 8. Дански, 9. Adams. Според овие рангирања на Галагер (1992) и Липхарт (1986) за очекување е да имаме поголема пропорционалност кога се користат формулите на најголем остаток (Hare или Sainte-Laguë), во споредба со D'Hondt или една од другите формули на најголем остаток каква што е Droop, бидејќи првите две се понеповолни за победничките партии (Vakmann, 2014: 23). Но, „би било погрешно да се мисли дека целото или поголемиот дел од отстапувањето од пропорционалноста може да се припише на формулата“ (Ibid., 21).

Аренд Липхарт, можеби еден од најревностите застапници на инклузивниот пристап, ја смета пропорционалноста како „виртуелен синоним за изборна правда“ (1984: 140). На друго место, тој елаборираше дека „убавината на пропорционалниот модел е тоа што, покрај продуцирањето на пропорционалност и малцинска застапеност, тој ги третира сите групи – етнички, расни, религиозни, па дури и незаеднички групи – на сосема еднаков и рамноправен начин. Зошто тогаш воопшто да отстапуваме од целосниот пропорционален модел?“ (Lijphart, 2004: 100).

Токму пропорционалниот модел е заеднички синоним за земјите кои во овој труд ќе бидат разгледани како студии на случај, независно од фактот што овие модели се разликуваат по големината на изборната единица, изборните прагови, изборната формула и големината на нивните претставнички тела.

2. Индекси за мерење на диспропорционалноста

„Индексите на диспропорционалност“ според Бошслер (2022: 174), претставуваат апликации кои се применуваат во политиката, и преку кои се споредува распределбата на места во парламентите со гласовите изразени за политичките партии. Генерално, во политиколошката наука, се говори за три најзначајни индекси:

I. индексот на отстапување предложен од Даглас Реј (1967) /*Rae's deviation (RD)*/:

$$RD = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n |v_i - s_i|$$

II. индексот на изобличување (*distortion index D*) предложен од Лузмор и Ханби (1971):

$$D = \frac{1}{2} \sum_{i=1}^n |v_i - s_i|$$

III. како и најпарадигматичниот индекс на релативна диспропорционалост (*least squares index LSq*) предложен од Мајкал Галагер (1991):

$$LSq. = \sqrt{\frac{1}{2} \sum_{i=1}^n (v_i - s_i)^2}$$

* v_i и s_i се уделот на гласовите и уделот на местата на партијата i

Индексот на Реј го користи просекот на отстапувањата. Всушност, тука се сумираат апсолутните разлики помеѓу процентите на гласови (v_i) и процентите на местата (s_i) и резултатот се дели со бројот на политичките партии (n). Индексот на Лузмор и Ханби претставува збир на апсолутните разлики помеѓу процентите на гласови (v_i) процентите на местата (s_i), како што е

случајот и со Рејовиот индекс, но сега збирот се дели со 2 наместо со бројот (n) од политичките партии. Што се однесува до *индексот на Галагер* тој ја мери диспропорционалноста по избори, а не по партија и се движи од 0 до 100. Друго размислување за тоа што прави овој индекс е тоа што ги мери отстапувањата според нивните сопствени вредности, правејќи ги поголемите отстапувања да претставуваат поголем удел од малите отстапувања. Во случај на само две партии, овој индекс ги дава токму истите вредности како и индексите на Реј и Лузмор-Ханби. Во други случаи дава средна вредност помеѓу овие две мерки (за повеќе види: Kalogirou, 1999: 63-64, 66).

Сепак, треба да се напомене дека секој од овие индекси има свој мана и недостатоци. Па така, на индексот на Реј му се приговара што е чувствителен на присуство на мали партии:

Поради присуството на мали партии, овој индекс ја потценува вистинската мерка за диспропорционалност на системите. (...) Затоа, има забележително намалување на овој индекс, што значи попропорционални резултати, само поради многу мала партија. Понатаму, постоењето на дополнителни мали партии со мал процент на гласови и без пратенички мандати предизвикува дополнително намалување на индексот на Реј. (...) Индексот на Реј има тенденција да ја потцени диспропорционалноста на ПР системите со многу мали партии. (...) и да дава попропорционални резултати. Реј за да се избегне овој проблем ги исклучува од студијата малите партии. За таа цел, тој користи пресек вообичаено 5% од гласовите. Исто така, тој ги смета сите мали партии како „други“ во изборната статистика. (Ibid., 63).

Оттука, не е изненадувачки фактот што индексот на Лузмор и Ханби секогаш ќе дава повисоки вредности од индексот на Реј. Несомнената аналитичка предност на Л-Х индексот се согледува во два аспекта – не мора да ги расчленува „другите“ мали партии и поуспешно се обидува да ја измери вкупната диспропорционалност по партија. Но, и тој има една мана, бидејќи „робува“ т.е. ропски ја следи логиката на методот на најголем остаток (Ibid., 64-65).

Како последица на сето ова, сосема е оправдано што токму индексот на Мајкал Галагер од 1991 во политиколошката наука се смета за некаква „златна средина“ или како што подвлече Аренд Липхарт (1994) „најточниот одраз на непропорционалноста на изборните резултати“. Клучната карактеристика на овој индекс, според Калогиру (1999: 65) „е тоа што регистрира неколку големи отстапувања многу посилено од многу мали“. Но, и на Галагеровиот *least squares index* му се проследува определен критицизам, пред сè, во обидот да се здружат сите места и гласови добиени од „другите“ заедно во една категорија (Gallagher, 1991: 47; Golosov, 2006), независно од фактот што „другите“ честопати не добиваат или добиваат само маргинална застапеност во парламентот – залудно потрошениот глас останува залуден, без разлика дали овој отпад се собира во еден голем контејнер или е поделен на голем број мали пакувања“ (Bochsler, 2022: 176). Ваквиот *блок-метод*, според Бошслер, претставува наивен пристап во мерењето на диспропорционалноста. Во оваа категорија на „наивни пристапи“ тој го вметнува и Липхартовиот индекс (1984: 63) за мерење на диспропорционалноста, познат уште и под името на најголема девијација "*largest deviation*" (LD):

$$LD = \max |v_i - s_i|$$

Привлечноста на овој индекс е во неговата едноставност – „се пресметува од резултатите на двете најголеми политички партии (кумулятивно апсолутно отстапување помеѓу гласовите и уделот на местата на двете најголеми партии)“ (Bochsler, 2022: 176). Но, како што правилно нотира истиот автор на овој начин се „изоставува голем дел од информациите што се релевантни за проценка на непропорционалните ефекти на изборните системи“ (Ibid.,). Овој индекс до определен степен цели кон ублажување на несовпаѓањето помеѓу индексите на Реј и Лузмор-Ханби токму со просечни разлики во уделот на гласовите само на поголемите партии (Kalogirou, 1999:68) .

Од овде поднесената дискусија може да се посочи дека не постои едногласност за тоа како да се измерат нарушувањата предизвикани од преточувањето на гласовите во пратенички места, и направени се многу напори за да се измери таквото отстапување. Индексите на диспропорционалност генерално се користат за таа цел, и за нив постои широка литература на оваа тема (Arredondo, Martínez-Panero, Palomares, Peña, & Ramírez, 2020: 162). Сепак, индексот на Мајкал Галагер, избива некако на прв план, и токму истиот ќе биде искористен за нашата понатамошна анализа.

3. Позадината на пропорционалните модели во земјите на некогашна СФРЈ

Пропорционалниот изборен модел е заеднички именител за земјите на поранешна Југославија кои ќе бидат проанализирани во овој труд. Сепак, треба да се нагласи дека еден дел од овие земји во раните 90-ти години на XX-от век, во периодот на нивната демократизација и плурализација, не се одлучија автоматски за примена на пропорцијата. Така на пример, во Хрватска, во првата декада од својата самостојност, постоеше еволуција на нејзиниот изборен модел од доминантно мнозински (1990), кон умерен мнозински (*de facto* мнозинско-пропорционален 1992 и 1995), за потоа да се премине кон потполно пропорционален изборен модел од 2000. Истото важи и за Р. С Македонија која во 90-тите години на XX-от век се наоѓаше во процес на една перманентна "изборна реформа", која беше одбележана со потрага по подобри и поадекватни решенија. Како Хрватска, така и РСМ ја изврши траекторијата од мнозински (двокруген) (1990, 1994), преку мешовит/паралелен (1998), за да во 2002, се апстрахира на чистиот пропорционален модел. Во Словенија и Србија, првите демократски одржани избори се спроведоа според комбинираниот (Словенија),¹ односно двокругниот мнозински модел (Србија), за веќе на наредните избори, истите да се одржат според пропорционален изборен систем. Црна Гора, со возобновување на повеќепартизмот, поревносно и покатегорично се одлучи за пропорционален модел со партиски листи. Во Босна и Херцеговина (БиХ), како последица од воспоставувањето на Дејтонскиот консоцијативен политички систем во 1995, логично беше воведен пропорционален изборен модел, кој во теориите за постконфликтните и поделените општества се смета како препорачлив.

Што се однесува до актуелните изборни модели, тие ќе бидат разгледани низ призма на следниве четири критериуми: бројот и големината на изборните единици, изборната формула, изборниот праг и бројот на пратеници во претставничкото тело.

Бројот на пратениците во претставничкото тело. Најгломазно претставничко тело има Република Србија со 250 народни избраници, а потоа следува Хрватска со нејзините 151 пратеник, РСМ и Косово имаат по 120 пратеника, Словенија е со 90, а Црна Гора избира 81 народен избраник. „Најкамерно“ е дводомното Парламентарно собрание на БиХ, чиј Претставнички дом (ПДПСБиХ) има 42 члена, а Домот на народите само 15 делегати. Бројот на пратениците во Словенија, БиХ, Србија, Црна Гора и Косово е фиксиран во уставите на овие земји, додека во највисокиот правен акт на Хрватска и РСМ се вели дека „Хрватскиот сабор има најмалку 100, а најмногу 160 пратеника...“ (Članak 72, Ustav Republike Hrvatske), односно „Собранието го сочинуваат од 120 до 140 пратеници“ (член 62, Устав на Република Северна Македонија). Ако се зеде критериумот за бројот на пратеници на 100 000 жители, Црна Гора има 13, Косово и РСМ по 6,4 пратеници по глава на жител, а Словенија, Хрватска и Србија, по 4,4, 3,7 и 3,6 соодветно. Поради погоре посочената мала димензионираност на Босанскиот парламент, на 100 000 жители доаѓаат по 2 народни избраника. Оттука, не е за изненадување фактот дека помалите држави најчесто имаат поголем број на пратеници на 100 000 жители. Па така, држави како РСМ и Словенија, ако се споредат, може да се констатира дека

---

¹ 80 пратеници во Општествено-политичкиот збор на Собранието на СР Словенија беа избрани според пропорционалниот модел, додека членовите на Зборот на општините и Зборот на здружениот труд беа избрани според мнозинскиот модел.

Словенија има за 1/3 помалку пратеници од РСМ, иако според територија и население тие се слични. Од друга страна, Црна Гора, Косово и РСМ се едни од државите со најголем број пратеници во Европа по глава на жител, со што ваквиот број отскокнува дури и во однос на повеќето држави со слична големина на население во Европа (Фидановски и Речица, 2023: 22-24).

Бројот и големината на изборните единици. Во Србија, Косово и Црна Гора, државата претставува една изборна единица, што значи дека станува збор за големи изборни единици во кои се избираат 250, 120 и 81 пратеник. РСМ е поделена на шест изборни региона во кои се распределуваат по 20 мандати.² Во Хрватска постојат 10 повеќечленски изборни единици во кои се „разигруваат“ по 14 места, една повеќечленска изборна единица во која се редистрибуираат 8 мандати за малцинствата (од кои три се резервирани за српската заедница) и уште една повеќечленска изборна единица со 3 мандати за дијаспората³. Словенија, пак е поделена на 8 изборни единици, наречени *volilni enoti*, кој латерално се поделени на 11 изборни дистрикти или т.н. *volilni okraji*. Иако земјата е поделена на 88 изборни окрузи, пратениците не се избираат од сите 88 дистрикта. Од некои окрузи може никој да не биде избран, од други може да се изберат и до четворица кандидати за парламентот. Дополнително, во Словенија има две едномандатни изборни единици за италијанското и унгарското малцинство. Што се однесува до БиХ, таму постојат неколку различни по големина повеќемандатни изборни единици. Ова е сосема кохерентно на комплексната композиција на државата, која е поделена на два федеративни ентитета. Следствено на ова, во едниот ентитет, Република Српска, има 3 изборни единици, во кои се определуваат по исто толку мандати – 3, т.е. вкупно 9, а преостанатите 5 од вкупно 14 мандати, кои му припаѓаат на овој ентитет во ПДПС БиХ, се компензаторни. Позаплеткана е ситуацијата во вториот ентитет – Федерацијата на Босна и Херцеговина, кој дополнително е поделен на 10 кантона. Од Кантонот 1 (Унско-сански) и 10 (Херцегобосански) во изборната единица (ИЕ) 1, како и Кантоните 7 (Херцеговско-неретвански) и 8 (Западно херцеговски) во ИЕ 2 се избираат по 3 члена. Гласачите во Кантонот 5 (Босанско-подрински) и 9 (Сараевски) во ИЕ 3 селектираат 4 члена, додека во Кантонот 4 (Зеничко-добојски) и 6 (Среднобосански) во ИЕ 4 се бираат 6, а од Кантонот 2 (Посавски) и Кантонот 3 (Тузлански), како и Дистриктот Брчко на БиХ⁴ доаѓаат 5 члена во ПДПС БиХ. Од вкупно 28 пратенички места, кои и припаѓаат на ФБиХ, 21 од нив се директно избрани, додека преостанатите 7 места се компензаторни (*Izborni zakon Bosne i Hercegovine, Član 9.2, 9.2a*). Просечната големина на изборните единици во БиХ е 3,75. „Генерално, повеќето европски земји имаат просечна големина на изборните единици помеѓу 4 и 15“ (Фидановски и Речица, 2023: 16). Оттука, може да се констатира дека Србија, Косово, Црна Гора и РСМ имаат натпросечно големи изборни единици, додека Словенија и Хрватска имаат средни по големина изборни единици, а во БиХ тие се под европскиот просек.

Изборна формула. Формулата на белгискиот математичар Виктор Донт или т.н. D’Hondt-ова секвенца на делители е најчесто употребуваната метода во нашиот аналитички примерок, бидејќи се применува во Хрватска, Србија, Црна Гора, РСМ, но и во Словенија, каде сепак, распределбата на мандати по изборни единици се врши врз основа на Droop-овата квота, додека нераспределените

---

² На изборите во 2011., и 2014., имаше дополнителни три едномандатни единици во кои се избираа пратеници од дијаспората и тоа по еден пратеник од Европа и Африка, од Северна и Јужна Америка и од Австралија и Азија.

³ Бројката за пратеници од дијаспората беше фиксирана на 3 во пресрет на изборите во 2011. Претходно, на изборите во 2000., 2003., и 2007., важеше правилото за т.н. нефиксна квота – не се знаеше однапред колку пратеници ќе бидат избрани (иако се допушташе избор и до 14 пратеника, како што е случајот со десетте други национални изборни единици, но колку пратеника ќе избереа граѓаните без постојан престој во земјата се врзуваше со излезноста на избирачите во самата Хрватска). Во 2000, беа избрани (6), во 2003., (4) а во 2007., (5) пратеника од дијаспората. На првите пропорционални избори во Хрватска, во 2000., се избираа по 5, а во сите наредни по 8 пратеника за малцинствата во изборна единица XII.

⁴ Овој дистрикт претставува *corpus separatum*, во политичкиот систем на БиХ, т.е. кондоминиум на двата ентитета.

мандати по изборни единици се распределуваат на државно ниво каде се применува токму D'Hondt. Во Косово и БиХ се користи формулата на Sainte-Laguë, иако во БиХ до Општите избори во 1998 се користеше D'Hondt (Arnautović, 2021: 65).

Изборен праг. Како што погоре беше обопштено, постоењето на изборен праг ја намалува пропорционалноста на изборните модели, особено кога тој е поставен на релативно високо рамниште, оневозможувајќи им влез во парламентот на помалите партии. „Најголемиот број држави во Европа имаат низок изборен праг или немаат праг во нивните изборни модели“ (Ibid., 20). Но, во селектираните студии на случај, во овој труд, ситуацијата е шаренолика. Во Хрватска имаме изборен праг од 5%, додека во Словенија постои национална прохибитивна клауза од 4%, иако во 90-те години на XX-от век цензусот беше 3,2. Но, суштинската разлика помеѓу Хрватска и Словенија е податокот што, во Словенија изборниот праг од 4% се применува на ниво на цела држава, додека во Хрватска, тој се однесува на изборните резултати во десетте изборни региона. Висок праг од 5% имаме и на Косово, но истиот се однесува само за 100-те нерезервирани пратенички места, додека истиот не се применува за гарантираните 20 пратенички мандата за уставно признаените малцинства. Релативно понизок изборен праг од 3% имаат Србија, Црна Гора и БиХ. Од првото воведување на пропорционален изборен модел со државата како една изборна единица, во 2000, се до изборите во 2020, во Србија се применуваше изборен праг од 5%. Во Црна Гора изборниот праг од 3% датира од 1998, додека диференцијален праг беше воведен со реформата на изборното законодавство во 2011, кога за малцинските листи беше предвиден праг од 0,7% односно 0,35% за хрватската етничка заедница. Во БиХ, пак, според актуелното законско решение се применува цензус од 3% и за директните и за компензаторните мандати (Izborni zakon Bosne i Hercegovine, Član 9.6a), но претходно за последниве се применуваше праг од 5%.

PCM е единствена земја од овде проанализираните која нема формален изборен праг. Но, во PCM постои ефективен изборен праг, кој по изборни региони изнесува 5%, што значи дека една партија мора да освои барем 5% од гласовите (100/20) ако сака да добие мандат. Според Липхартовата формула, пак, ефективен праг во PCM е 3,6% врз основа на бројот на пратенички места по изборна единица. Липхартовата формула гласи:

$$eff\ thresh = \frac{75\%}{(m+1)}$$

каде m е големина на изборна единица.

4. Диспропорционалноста во пропорционалните изборни модели во земјите на поранешна СФРЈ – дискусија

Во прилог следува табеларен приказ на диспропорцијата што ја продуцираат пропорционалните изборни модели во земјите на поранешна СФРЈ. Податоците се “извлечени” од базата на *the Party Systems and Governments Observatory* при Универзитетот во Нотингем, креирана од Fernando Casal Bértoa, во која не е опфатена Босна и Херцеговина, но резултатите за неа се пресметани врз основа на архивата од досега одржаните изборни циклуси, т.е. од страницата на Централната изборна комисија на БиХ. Во табелата се прикажани сите досега одржани изборни циклуси според пропорционалниот модел од независноста во Словенија. За Србија, Хрватска и PCM се посочени сите податоци за диспропорцијата од воведувањето на пропорционалниот модел во 2000, (PX, PC) односно 2002, (PCM). Што се однесува до Косово и Црна Гора, опфатени се изборните циклуси од нивното осамостојување; од СЦГ – Црна Гора (2006), односно од Парламентарниот состав (од 2007) кој ја донесе декларацијата за независност на Косово од Србија во 2008. За БиХ се земено во предвид сите изборни циклуси од 2002., откако БиХ „самостојно организира и спроведува

парламентарни избори⁵ (Pejanović, 2021: 232), благодарение на усвојувањето на Изборниот закон од 2001.

Табела 1: Диспропорционалноста во рамките на пропорционалните изборни системи на земјите на поранешна СФРЈ, според Галагеровиот индекс (LSq.), преземени од базата на податоци *the Party Systems and Governments Observatory* при Универзитетот во Нотингем, креирана од Fernando Casal Bértoa⁶

Словенија		2008	3,9	Србија		2012	6,5
1992	5,3	2011	3,6	2000	5,1	2014	12,3
1996	3,6	2014	6,6	2003	6,2	2016	2,2
2000	1,5	2018	4,4	2007	4,9	2020	11,1
2004	4,8	2022	11,4	2008	1,5	2023	3,8
		просечна:	5			просечна:	5,9
Хрватска		2015	7,1	Косово		2017	2,3
2000	5,7	2016	5,9	2007	4,4	2019	2,8
2003	9,6	2020	7,5	2010	3,3	2021	3,6
2007	7,6	2024	7,1	2014	3,9	просечна:	3,4
2011	12,3	просечна:	7,8	С.Македонија			
Црна Гора		2016	3	2002	8,2	2014	4,5
2006	2,4	2020	1,7	2006	5,2	2016	3,7
2009	6,6	2023	4,9	2008	3,4	2020	3,3
2012	2,3	просечна:	3,5	2011	5,7	просечна:	4,8

Табела 2: Диспропорционалноста во пропорционалниот изборен модел на БиХ:

БиХ		2014	4,9
2002	4,6	2018	5,6
2006	5,6	2022	6,1
2010	4,6	просечна:	5,2

Од овде проанализираните студии на случај може да се констатира дека црногорскиот и косовскиот модел продуцира најпропорционален изборен резултат, бидејќи просечниот Галагеров индекс за диспропорција во овде посочените изборни циклуси за Црна Гора и Косово е 3,5 односно 3,4. Заеднички именител за овие две земји е фактот што изборните области се големи – државата е една изборна единица, а колку е поголема изборната единица толку попропорционални резултати може таа да произведе. Помеѓу косовското и црногорското искуство постои и еден друг важен аспект, имено во Црна Гора изборниот праг е понизок 3%, за разлика од Косово, каде е релативно висок – 5%, но двете држави имаат слични просечни диспропорционални вредности, бидејќи во Косово, независно од релативно високиот изборен праг, мандатите се распределуваат според формулата Sainte-Laguë, додека во Црна Гора се применува D’Hondt. Чистата варијанта на Sainte-Laguë системот според размислувањата на Липхарт „доведува до приближна пропорционалност мошне блиска до онаа изразена во практиката, бидејќи таа на идеално непристрасен начин се однесува како кон

⁵ Претходно во БиХ имаше привремен изборен систем, кој беше предвиден со Анексот III на Дејтонскиот мировен договор, во кој посебно нагласена улога имаше мисијата на OSCE.

⁶ Во базата на податоци не се опфатени последните избори во Словенија (2022), Црна Гора и Србија од 2023, како и изборите за Хрватскиот сабор од 2024. Пресметките за нив, истоветно како и за БиХ, се направени врз основа на резултатите објавени од надлежните државни изборни комисии во Словенија и ЦГ, односно Републичка изборна комисија на РС, како и Државното изборно поверенство на РХ.

малите, така и кон големите политички партии“ (цитирано кај Климовски и Каракамишева, 2006: 263-4).

Словенија (5) и РСМ (4,8), исто така покажуваат слични просечни диспропорционални вредности според LSq индексот на Галагер. Овие индексни вредности се нешто повисоки од оние на Косово и Црна Гора. Причината лежи во фактот што изборните единици во Словенија се со просечна големина 11 мандата (во Европа тој просек е од 4 до 15), додека во РСМ се релативно високи со 20 пратеника. Словенечкиот модел, со исклучок на последниот изборен циклус од 2022 (каде диспропорционалниот индекс беше 11,4) т.е. највисок во споредба со сите осум претходни изборни циклуси (просечна вредност е 4,2) е може би нешто попропорционален во споредба со РСМ (4,8). Ова се должи на фактот што словенечкиот изборен праг е 4%, додека во РСМ ефективниот праг е 5% (100/20) односно на 3,6% според формулата на Липхарт. Не треба да се потцени фактот што во Словенија мандатите се редистрибуираат по изборни единици според Droop-овата квота, позната уште и под името на Hagenbach-Bischoff-ва quota. Оваа квота, како што погоре беше посочено, и од страна на Липхарт и од страна на Галагер, е попропорционална од D'Hondt, која се применува во РСМ, независно од фактот што D'Hondt-овата секвенца од делители се користи и во Словенија, при распределбата на нераспределените мандати по изборни единици, т.е. во втората редистрибуција.

БиХ со нејзиниот просечен диспропорционален индекс од 5,2 во нашиот селектиран примерок ја класира во “средината”, т.е. зад Црна Гора, Косово, Словенија и РСМ, но пред Србија и Хрватска. И ова е сосема логично и си има свое објаснување. Од една страна, несразмерно малиот долен дом на ПСБиХ, како и релативно малите изборни единици, од кои 5 од вкупно 8 се со само 3 пратеника, упатува дека целиот ваков “микс” може да продуцира силна диспропорција. Во изборни единици со просечна големина од 3,75, какви што се во БиХ, ефектот е како изборите да се одржуваат според мнозински модел, поради нивната релативно мала големина. Но, од друга страна, релативно нискиот изборен праг од 3%, и примената на формулата Sainte-Laguë, на еден своевиден начин го амортизираат диспропорционалниот ефект на малото претставничко тело и малите изборни единици.

Од овде проанализираните држави може да се нотира дека Србија (5,9), и Хрватска (7,8) имаат повисоки просечни диспропорционални индексни вредности споредени со другите обработени примери. Причината за тоа лежи во примената на D'Hondt и релативно високиот изборен праг од 5%. Многу сликовит во оваа смисла е примерот од Србија, која во 2008, (1,5) и 2016, (2,2) имаше релативно ниски диспропорционални индекси при изборен праг од 5%, а за парадоксот да биде уште поголем, намалувањето на изборниот праг во 2020, на 3%, не придонесе кон подобрување на пропорционалноста на системот, туку диспропорционалноста беше висока со 11,1 што е многу слично со изборниот циклус од 2014, (12,3). Сепак, позитивниот ефект од намалувањето на изборниот праг, се почувствува на последните вонредни избори од декември 2023, кога Галагеровиот индекс за Србија отчита 3,8%, што е речиси три пати помалку во споредба со претходните избори.

Во поглед на диспропорционалноста на изборните модели во земјите на поранешна Југославија, а во прилог на оваа дискусија, заслужува внимание рангирањето направено од погоре цитираните автори Фидановски и Речица (2023) во нивната студија *Северна Македонија на европската изборна мапа: Колку е пропорционален македонскиот изборен модел*. Обединувајќи ги критериумите за бројот и големината на изборните единици, изборната формула, изборниот праг и бројот на пратеници во претставничкото тело и анализирајќи повеќе од 32 земји во Европа тие ќе забележат дека РСМ има еден од најпропорционалните изборни модели во Европа. Тие ја рангираат РСМ на 2-то место во Европа, пред Црна Гора и Косово, кои се на 4-та, и 5-та позиција соодветно, Србија е на 8-то, Хрватска на 18-то, Словенија на 19-то, а БиХ е пласирана на 21-то место. Ако се спореди со индексот на Галагер и просечните вредности кои беа искористени во оваа анализа, ќе се види дека има отстапување во класификацијата на овие двајца автори во поглед на РСМ, Словенија и БиХ. Причината за ова лежи во фактот што тие прават две методолошки грешки. Прво, РСМ највисоко ја рангираат на 1-то место во Европа, по критериумот изборен праг, бидејќи во нејзиниот

изборен модел нема формален изборен праг, независно од фактот што по изборни единици ефективниот е 5% (100/20) односно 3,6% (според Липхартовата формула); и второ, Словенија заедно со РСМ, Хрватска и Црна Гора ги класифицираат на 15-то место бидејќи ја користат една од помалку пропорционалните формули – D’Hondt, но како што видовме во Словенија во првата дистрибуција се применува Hagenbach-Bischoff, факт кој во анализата не е земен во предвид.

Табела 3: Рангирањето на изборните системи во земјите на поранешна СФРЈ во споредба со други европски земји (вкупно 32) во поглед на нивната пропорционалност, според критериумите утврдени во студијата: Северна Македонија на европската изборна мапа: колку е пропорционален македонскиот изборен модел? (Фидановски и Речица, 2023: 26)

анг	емја	ранг според големина на изборна единица	ранг според изборна формула	р анг според изборен праг	р анг според број на пратеници на 100 000 жители	в купно
	KD	6 (6*20) ⁷	15 (D’Hondt)	1 (нема)	6	7
	NE	1 (д.е.и.е) ⁸	15 (D’Hondt)	1 2 (3%)	2	7 ,5
	K	1 (д.е.и.е)	7 (Sainte-Laguë)	2 2 (5%)	6	8 ,75
	RB	1 (д.е.и.е)	15 (D’Hondt)	1 2 (3%)	1 3	1 0,25
8	RV	13 (10*14, 1*8, 1*3)	15 (D’Hondt)	2 2 (5%)	1 2	1 5,5
9	VN	19 (8*11, 2*1)	15 (D’Hondt)	1 8 (4%)	1 1	1 5,75
1	ИН	26 (5*3, 1*4, 1*5, 1*6)	6 (Sainte-Laguë)	1 2(3%)	2	1 6,25

Ако прифатиме дека ефективниот праг во РСМ е 5%, односно 3,6% (според Липхартовата формула), РСМ би била класифицирана на 22 место заедно со сите земји кои имаат изборен праг 5%, односно со Кипар на 17-то место, кој има изборен праг 3,6%. Ако се обединат сите четири критериуми, според овој пристап, тогаш при изборен праг од 5% вредноста за РСМ би изнесувала 12,25, односно при изборен праг од 3,6 би изнесувала 11, со што РСМ според пропорционалноста на нејзиниот модел според овие критериуми би „паднала“ од 2-та на 13-та (**12,25**) позиција во Европа, односно на 9-та (**11**), од вкупно 32 проанализирани земји во примерокот.

Што се однесува до Словенија, ако се земе во предвид дека во земјата не се користи само D’Hondt, туку и Hagenbach-Bischoff, тогаш Словенија, според овој критериум би била класифицирана веднаш зад Словачка, на 6-то место, која користи само Hagenbach-Bischoff. Или пак,

⁷ Прикажан е бројот на изборни единици помножен (*) со бројот на мандати кои се распределува по изборна единица.

⁸ Државата е една изборна единица.

ако дадеме предност на D'Hondt пред Hagenbach-Bischoff, тогаш Словенија може да се класифицира и зад Австрија, на 11-тото место, бидејќи во Австрија покрај D'Hondt се користи и Hare, која е попрпорционална од Hagenbach-Bischoff. Ако ги антиципираме и комбинираме сите овие параметри за Словенија тогаш таа од 19-то би се искачила на 14-то место со вредност од **13,5** (во првиот случај), односно на 16-то место со **14,75** (во вториот случај), со што Словенија би избила пред Хрватска (види табела 3).⁹

Независно од фактот што двајцата истражувачи сосема коректно, во нивниот примерок од 32 земји од Европа, ја рангираат БиХ според сите четири критериуми на пониските 26-то и 22 место според големината на изборните единици, односно според бројот на народни избраници на 100 000 жители; како и на повисоките места, 6-то и 12-то, според формулата Sainte-Laguë и релативно нискиот изборен праг од 3%, сепак, овде проанализираните LSq индекси на диспропорционалност, не ја потврдуваат тезата на авторите дека нејзиниот изборен модел е толку диспропорционален за да биде класифицирана на 21 место во Европа, вклучително и зад земји како Србија и Хрватска, кои пак, според Галагеровиот индекс во оваа анализа имаат поголеми просечни диспропорционални вредности од БиХ.

Заклучок

Пропорционалноста како концепт е идеал на претставничката демократија. Воедно расправањето за (дис)пропорционалноста на изборните модели е во срцето на дебатата помеѓу поддржувачите на пропорционалниот за сметка на мнозинскиот изборен модел. Овде проанализираните студии на случај уште еднаш ја поткрепија тезата дека изборен систем со определена форма на пропорционална претставеност, поголеми изборни единици, пониски законски изборни прагови поисправно ги преведува освоени гласови во мандати. Изборните системи кои се одбележани со високи изборни прагови, помали изборни окрузи, и особено мнозинскиот изборен модел може да продуцираат национални и субнационални дисторзии по однос на пропорционалноста во светло на односот освоени гласови наспрема освоени пратенички места.

Земјите на поранешна Југославија, кои беа разработени во овој труд, покажаа дека независно што изборниот модел може да остане релативно непроменет по однос на бројот и големината на изборните единици, изборната формула, изборниот праг и бројот на пратеници во претставничкото тело, сепак, од изборен до изборен циклус тој може да продуцира осцилации во поглед на (дис)пропорционалноста. Дополнително, независно од фактот што сите земји применуваат некаков облик на пропорција, сепак совршена, идеална, апсолутна и беспоговорна пропорционалност не може да биде постигната.

БИБЛИОГРАФИЈА:

- Arnautović, S. (2021). Geneza izbornih procesa u Bosni i Hercegovii od 1996. go 2018. Godine i moguće promjene u Ustavu i Izbornom zakonu. U akademik I., Cvitković (Urd.). *Reforma izbornog zakonodavstva Bosne i Hercegovine*, Zbornik radova, Posebna izdanja, Knjiga CXCVIII, Odjeljenje društvenih nauka, Knjiga 17 (str. 48- 80). Sarajevo, Izdavač: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine.

---

⁹ Во анализата на Фидановски и Речица (2023: 9) изборните формули се рангирани на следниот начин од попрпорционални кон помалку пропорционални: STV – поединечен пренослив глас; Харе; Хагенбах-Бишоф; Сен-Лаж; Имперјали; Донт; Мнозински модел.

- Arapović, A. (2021). Kritične tačke unapređenja izbornog sistem Bosne i Hercegovine –rubikon demokratizacije. U akademik I., Cvitković (Urd.). *Reforma izbornog zakonodavstva Bosne i Hercegovine*, Zbornik radova, Posebna izdanja, Knjiga CXCVIII, Odjeljenje društvenih nauka, Knjiga 17 (str. 11-28). Sarajevo, Izdavač: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine.
- Arredondo, V., Martínez-Panero, M., Palomares, A., Peña, T., & Ramírez, V. (2020). New Indexes for Measuring Electoral Disproportionality. *Revista Electrónica de Comunicaciones y Trabajos de ASEPUMA*. Volumen 21, páginas 161 a 178.
- Bingham Powell Jr. G., & Vanberg, G. S. (2000). Election Laws, Disproportionality and Median Correspondence: Implications for Two Visions of Democracy. *B.J.Pol.S.* 30, Cambridge University Press, pp. 383-411.
- Bochsler, D. (2009). Are Mixed Electoral Systems the Best Choice for Central and Eastern Europe or the Reason for Defective Party Systems? *Politics & Policy*, Volume 37, No. 4, Published by Wiley Periodicals, Inc., pp. 735-767.
- Bochsler, D. (2022). Measures of vote-seat disproportionality for incomplete data. *Party Politics*, Vol. 28(1), 174 –183.
- Cox, G. W., & Shugart, M. S. (1991). Comments on Gallagher's Proportionality, Disproportionality and Electoral Systems. *Electoral Studies* 10, 348-52.
- Duverger, M. (1954). *Political Parties*. London: Methuen.
- Fiva, J. H., & Folke, O. (2011). Mechanical and Psychological Effects of Electoral Reform. CESifo Working Paper No. 3505.
- Фидановски, К., и Речица, Ф., (2023). Северна Македонија на европската изборна мапа: колку е пропорционален македонскиот изборен модел? *Студија бр. 7*. Скопје: Институт за демократија – Социетас цивилис.
- Gallagher, M. (1991). Proportionality, Disproportionality and Electoral Systems. *Electoral Studies* 10 (1), 33–51.
- Gallagher, M. (1992). Comparing Proportional Representation Electoral Systems: Quotas, Thresholds, Paradoxes and Majorities. *British Journal of Political Science* 22(4), 469-496.
- Golosov G. V. (2006). Disproportionality by proportional design: seats and votes in Russia's regional legislative elections, December 2003–March 2005. *Europe-Asia Studies* 58(1), 25–55.
- Horowitz, D. L. (2003). Electoral systems: A primer for decision makers. *Journal of Democracy* 14(4), 115 -127.
- Kalandrakis, T., & Rueda, M. R. (2021). National Electoral Thresholds and Disproportionality. *Political Analysis*, Cambridge University Press, vol. 29(1), 102-119, January.
- Kalogirou, E. (1999). Analysis and Comparison of the Greek Parliamentary Electoral Systems of the Period 1974-1999. Retrieved from: <http://www2.stat-athens.aueb.gr/~jpan/diatrives/Kalogirou/Index.html>
- Климовски, С., и Каракамишева, Т., (2006). *Политички партии и интересни групи*. Штип: 2-ри Август.
- Lijphart, A. (1984). *Democracies: Patterns of Majoritarian and Consensus Government in Twenty-One Countries*. New Haven, CT: Yale University Press.
- Lijphart, A. (1986). Typologies of Democratic Systems. *Comparative Political Studies* 1, 3-44.
- Lijphart, A. (1994). *Electoral Systems and Party Systems: A Study of Twenty-Seven Democracies, 1945-1990*. New York: Oxford University Press.
- Lijphart, A. (2004). Constitutional design for divided societies'. *Journal of Democracy* 15(2), 96-109.

- Loosemore, J., & Hanby V. (1971). The theoretical limits of maximum distortion: some analytical expressions for electoral systems. *British Journal of Political Science* 1(4), 467-47.
- Pejanović, M. (2021). Ideje za reform Izbornog zakonodavstva. U akademik I., Cvitković (Urd.). *Reforma izbornog zakonodavstva Bosne i Hercegovine*, Zbornik radova, Posebna izdanja, Knjiga CXCVIII, Odjeljenje društvenih nauka, Knjiga 17 (str. 227-239). Sarajevo, Izdavač: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine.
- Taagepera, R. (2007). *Predicting Party Sizes: The Logic of Simple Electoral Systems*. Oxford UP
- Vakmann, K. (2014). Mechanical Effects of Electoral Systems on Proportionality and Parliament Fragmentation. *Master's thesis*. University of Tartu, Institute of Government and Politics.
- Izborni zakon Bosne i Hercegovine (Tehnički prečišćeni tekst)
- Ustav Republike Hrvatske pročišćeni tekst NN 56/90, 135/97, 08/98, 113/00, 124/00, 28/01, 41/01, 55/01, 76/10, 85/10, 05/14 zakon.hr
- Устав на Република Северна Македонија sobranie.mk